

JON LOKKNING JAMIYAT TARAQQIYOTI QONUNLARI HAQIDAGI TA'LIMOTI

Elmurotov Jamshid

Renessans ta'lim universiteti dotsenti

Azimova Charos

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Xususan, Jon Lokkning "Davlatni boshqarish to'g'risida ikki risola" nomli asarida ko'tarilgan ehtiyoj va manfaat tushunchalari tahlil qilinadi. Shuningdek, Lokkning fikricha ehtiyoj-biologik va ijtimoiy tizimlarning muhim xossasidir deya ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ehtiyoj, manfaat, subyekt, obyekt, jamiyat, tabiiy qonun, ijtimoiy manfaat.

ABSTRACT

In particular, the concepts of need and interest raised in John Locke's work "Two Treatises on Government" are analyzed. It also emphasizes that, according to Locke, need is an important property of biological and social systems.

Keywords: Need, interest, subject, object, society, natural law, social interest.

KIRISH

XVII-XVIII asrlarda inson falsafasiga keng e'tibor qaratila boshlandi. Natijada insonning tabiat va jamiyat hayotida o'ziga xos o'rni asosiy masala sifatida birinchi o'ringa ko'tarildi. Ayni shu davrning yetuk faylasuflaridan biri Jon Lokk o'zining "Davlatni boshqarish to'g'risida ikki risola" nomli asarida ijtimoiy taraqqiyot qonunlarining shakllanish, amal qilish, namoyon bo'lish mexanizmining asosiy obyektiv omillaridan biri insonlarning ehtiyoj va manfaatlariga bog'liqligini ta'kidlab o'tadi. U ehtiyoj va manfaatlar qonunlarning obyektiv talablarni subyektlar, ya'ni insonlarning o'ziga xos odati, xususiyati va motiviga aylantirish orqali, ularni hayotning obyektiv shart-sharoiti bilan bevosita bog'laydi. Shu ma'noda Lokk ehtiyoj va manfaat ijtimoiy qonunlar talablarining dastlabki ifodasidir, degan xulosaga keladi. Shuning uchun ham hozirgacha falsafiy adabiyotlarda "extiyoj" va "manfaat" tushunchalari ko'pincha aynanlashtiriladi, tenglashtiriladi¹. Haqiqatdan ham, ular mazmun jihatidan bir-biriga yaqin va o'zaro chambarchas bog'liqdir. Biroq ularni inson faoliyatining zanjiridagi turli bo'g'inlar sifatida farqlash zarur.

¹ Yo'ldoshev S.A., Usmonov M.O. va boshqalar. Yangi va eng yangi davr G'arbiy Yevropa falsafasi. "Sharq" nashriyoti. T., 2002.

Lokkning fikricha “Tabiiy qonun haqida tadqiqot” asarida “Ehtiyoj-biologik va ijtimoiy tizimlarning muhim xossasidir. Umuman olganda, biz “ehtiyoy” deganda muayyan tabiiy yoki ijtimoiy predmet, hodisaning mavjud bo‘lishi, yashashi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitni tushunamiz. Har bir tizimning mavjudligi uning hayotiy ehtiyojlari qondirilayotganligidan darak beruvchi ahvoli va ko‘rsatkichlarida ifodalanadi. Mavjud tizimning obyektiv zaruriy holati bilan real mavjud holati o‘rtasida farq, ziddiyat paydo bo‘lsagina ehtiyoj va zarurat tug‘iladi”² deydi.

Shunday ekan, ehtiyoj muayyan tizimning shunday ichki, qonuniy ziddiyatiki, u ehtiyojning soxibi, egasi bilan muhit o‘rtasidagi ziddiyatdan kelib chiqadi va oqibatda o‘zining real mavjudlik holati, faoliyati uchun zarur bo‘lgan moddiy va ma’naviy quvvat, energiya, axborot komponentlarini oladi. Biologik va ijtimoiy tizimlar o‘zini o‘rab turgan tabiiy va ijtimoiy muhit bilan bo‘ladigan o‘zaro aloqa va munosabatlarida o‘zlariga xos bo‘lgan faolliklari tufayli ushbu ziddiyatlarni bartaraf etib boradi. Shuning uchun ham ijtimoiy ehtiyoj mavjud tizimning ichki ziddiyatlarni hal qilishga qaratilgan faoliyatga, harakatlarga qodirligi bilan chambarchas, bog‘liqdir. Demak, ehtiyoj deganda biz muayyan ijtimoiy tizim qonunlari asosida kelib chiqadigan zaruriyatning ko‘rinishi, namoyon bo‘lishini, organizm, inson shaxsi, ijtimoiy guruh, millat, xalq va, umuman, jamiyatning mavjudligi va rivojlanishi uchun obyektiv ravishda zarur bo‘lgan faoliyatni yuzaga chiqaruvchi ichki sababiyatni tushunamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Lokk fikricha, “ijtimoiy hayotda ehtiyoj subektning obyektiv xossasi shaklida mavjud bo‘lib, uning zaruriy parametrlari, real, xaqiqiy ahvoli bilan obyektiv xossasi bo‘lmish ehtiyoj o‘rtasida bo‘lgan ziddiyat shaklida, ya’ni shu ijtimoiy xodisa mavjudligining subyektiv shart-sharoiti sifatida namoyon bo‘ladi”³. Kishilarning yashashlari va inson sifatida kamol topishlari uchun zarur bo‘lgan barcha narsalar ularning hayotiy ehtiyojlarini tashkil etadi.

Demak, biz inson ehtiyojlari deganda, uning yashashi va faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarning ma’lum zaruriyatga aylanish shaklini tushunamiz. Bu jarayonni kuzatib borish, o‘rganish va tahlil qilish uchun, avvalo, ijtimoiy subyektlarning ehtiyojlarini ko‘rib chiqish kerak bo‘ladi.

Bizga ma’lumki, “jamiyat hayoti ham biologik, ham ijtimoiy ehtiyojlarni o‘z ichiga oladi. Shu tufayli insonning ijtimoiy hayoti undagi biologik jihatlarini, ya’ni ehtiyojlarini inkor qilmasdan, aksincha, ularni takomillashtiradi. Ijtimoiy hayotda bu ikkala ehtiyoj aloxida-aloxida, parallel holda emas, aksincha, o‘zaro chambarchas

² Zaichenko G. A. Djon Lokk. M., 1973.

³ Rassel B. Istoriya zapadnoy filosofiya. 2-ye izd., -Novosibirsk: Izd-vo Novosib. un-ta, 1999.S.577

uzviy bogʻlanishda boʻladi, biroq ijtimoiy ehtiyojlar bunda asosiy ahamiyatga ega boʻladi”⁴.

Shuni taʼkidlab oʻtish lozimki, kishilik jamiyatining vujudga kelishida, avvalo, inson hayotini taʼminlab beruvchi tabiiy ehtiyojlarning asta-sekin ishlab chiqarish vositasi yordamida inson organizmining tashqi muhit bilan boʻlgan munosabatining, avvalgi biologik moslashuvdan farq qiladigan yangicha usul bilan almashuviga va shu asosda biologik ehtiyojlarning ijtimoiylashuviga olib keladi. Pirovard natijada esa faqat moddiy isteʼmolga boʻlgan ehtiyoj emas, balki aynan shu moddiy ehtiyojni qondirishda uning yoʻllari, usullari va vositalarini yaratib beradigan amaliy faoliyatga qaratilgan gʻoyalar, bilimlar, maʼnaviy-ruhiy faoliyatga ham ehtiyoj paydo boʻldi. Demak, ehtiyojni faqat insonga xos boʻlgan faoliyat, yaʼni mehnat qilish faoliyati bilan birgalikda olingandagina toʻgʻri anglash mumkin boʻladi. Maʼlumki, mehnatga boʻlgan ehtiyoj ikki omildan kelib chiqadi. Birinchi omil mehnatsiz hayotiy ehtiyojlarni qondirib boʻlmasligi boʻlsa, ikkinchi omil inson oʻz aql-idroki va qobiliyatining oʻsib borishi orqali hayotda oʻz maqsadlariga erishish yoʻlini, oʻz oʻrnini topishidir.

Insonlarning tabiiy-biologik ehtiyojlari muayyan tarixiy davrdagi aniq bir ishlab chiqarish usuli sifatida namoyon boʻladi, yaʼni isteʼmolni ishlab chiqarish yaratadi, vujudga keltiradi.

Lokk taʼkidlashicha, “inson oʻzining asosiy xayotiy ehtiyojlarini qondirmas ekan, uning mavjudligi toʻgʻrisida gap ham boʻlishi mumkin emas, lekin ehtiyojlarni qondirish ishlab chiqarish, yaʼni ularning hayotiy mavjudligining obyektiv shart-sharoiti bilan bogʻliqdir. Ehtiyoj shu muayyan ishlab chiqarish usulining mavjudligi va rivojlanishini belgilab beradigan qonunlarning subyektiv ifodasidir”⁵.

Ijtimoiy ehtiyojlar doimo kishilarning ijtimoiy hayotning u yoki bu jihatlariga, jumladan, oʻzi yashayotgan jamiyatda maʼlum ijtimoiy mavqega ega boʻlish va shu mavqeni saqlab turish imkoni beradigan muhim faoliyatga, maʼnaviy qadriyatlarga boʻlgan ehtiyojini ifodalaydi. Demak, kishilarning ijtimoiy ehtiyojlari jamiyat qonunlarida obyektiv talablarning namoyon boʻlishi, ifodalanishi shaklidir.

Ehtiyojlar subyektning obyektiv, ichki, ziddiyatli xususiyati sifatida qonun talabidan kelib chiqadigan, inson faoliyatini ijtimoiy hayotning pishib yetilgan muammolari, ziddiyatlarini belgilovchi va hal etishga undovchi omil sifatida namoyon boʻladi. Shuni taʼkidlab oʻtish lozimki, tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlar oʻzaro bir butun ehtiyojlar tizimini tashkil etadi, bu tizimda jamiyatning mavjudlik va rivojlanish qonunlari bir-biri bilan oʻzaro boʻysunish (iyerarxiya) munosabatida

⁴ Lokk Dj. Soch.: V 2 t. - T. 2. - M., 1960. - S.26.

⁵ Lokk. Опыт о человеческом разуме. Кн I-III. М; 1935.

bo'ladi. Bu munosabatlarda ijtimoiy ehtiyojlar ustunlik qiladi, chunki ular ijtimoiy qonunlarning talablarini ifoda etadi. Subyektning muayyan ijtimoiy tizimdagi mavjudligi, avvalo, ijtimoiy sharoitga bog'liq bo'ladi. Bunda biz biologik ehtiyojlarning bevosita ijtimoiy ehtiyojlar orqali namoyon bo'lishini ko'ramiz. Shu asosda ehtiyojlar manfaatga aylanadi.

Subyektning "ijtimoiy manfaati" uning o'zi yashayotgan, faoliyat ko'rsatayotgan, o'z ehtiyojlarini qondirayotgan muayyan ijtimoiy tizimga bo'lgan munosabati sifatida vujudga keladi, namoyon bo'ladi.

Bu munosabatlarni shakllantirish uchun, avvalo, ijtimoiy tizimni va shu tizimda faoliyat ko'rsatayotgan subyektning ehtiyojlari o'rtasidagi umumiylik tomonini aniqlash zarur. Bu jarayon esa, ayni paytda mulkning vujudga kelishi, tovar almashuv jarayonining shakllanishi va mehnat taqsimoti orqali ta'minlanadi. Bunday sharoitda subyekt ehtiyojlarining qay darajada qondirilishi nafaqat mehnat faoliyati natijalariga, balki ko'proq shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeiga, ya'ni uning mulkka bo'lgan munosabati va jamiyat moddiy boyliklarining taqsimotidagi ishtirokiga bog'liq bo'lib qoladi. "Manfaat"ning vujudga kelishiga esa, avvalo, inson ehtiyojlarini qondirish jarayonida vujudga keladigan, unga qarshilik qiladigan, qiynchiliklar tug'diradigan shart-sharoit sabab bo'ladi⁶.

Demak, insonning ehtiyojlari ham, shu ehtiyojlarni qondirish vositalari, usullari va shart-sharoitlari ham hammasi muayyan jamiyatda, real ijtimoiy hayotda vujudga keladi. Lekin jamiyatdagi mavjud tuzum, siyosiy rejim va ijtimoiy munosabatlar subyekt ijtimoiy ehtiyojlarning qondirilishiga to'siq bo'lishi mumkin. Faqat shundagina ijtimoiy subyekt, gurux, tashkilot yoki uyushmaning mavjud tuzumga nisbatan o'ziga xos munosabati vujudga keladi. Faqat shu asnoda, ya'ni ehtiyojlar subyekti bilan uni qondirish shart-sharoitlari o'rtasidagi obyektiv dialektik ziddiyatlar negizida "manfaat" shakllanadi.

"Manfaat" deganda biz subyektning shart-sharoitga, ya'ni o'zining turli xil ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq munosabati va faoliyatining majmuini tushunamiz. Ijtimoiy jarayon va hodisalar mavjudligining asosiy shartlaridan biri ijtimoiy faoliyatdir. Manfaatning shakllanishi aynan shu faoliyat bilan ham uzviy bog'liqdir. Faoliyatsiz manfaat, manfaatsiz faoliyat yuzaga kelmaydi. Shunday ekan, faoliyat deganda biz subyektning obyektga ongli va maqsadga muvofiq holda ta'sir ko'rsatishini tushunamiz.

Ko'rinib turibdiki, ehtiyoj va manfaat bir-biri bilan uzviy. Insoniyat tarixida aloxida ahamiyatga ega bo'lgan manfaatlardan biri guruxiy manfaatdir. Sotsiologiya fani nuqtayi nazaridan, kishilar o'zlarining ma'lum bir maqsadlaridan kelib chiqib har

⁶ Obrazovaniye i vlast. Mixaylov T. Voprosy filosofii. 2003-yil 4-son 31-bet.

xil ijtimoiy birliklar – gurux, qatlam, partiya kabi jamoat tashkilotlariga birlashadilar, qo‘shiladilar. Bu uyushmalar, avvalo, shu birlik a‘zolarining turmush tarzi shart-sharoitining o‘xshashligiga, ularga xos bo‘lgan umumiy belgi va sifatlarga, jumladan, ma‘lum tarixiy hududga mansubligiga, mansub ijtimoiy institutlar: urug‘-elat, millat, dinga mansubligiga asoslanib vujudga keladi va shaklanadi⁷.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, har bir jamiyat, albatta, o‘z ichki tuzilishiga ega bo‘ladi. Har qanday jamiyatning va undagi real ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi, amal qilishi va taraqqiy etishi bevosita ijtimoiy tuzum, uning asosiy elyementlari o‘rtasidagi aloqalar, munosabatlar tizimi, mazmuni va tabiatiga bevosita bog‘liqdir. Chunki har bir ijtimoiy guruh, tabaqa a‘zolari ehtiyoj va manfaatlarining umumiyliigi ularning muayyan ijtimoiy munosabatlar tizimidagi obyektiv umumiy ahvolini, mavqeini belgilab beradi.

⁷ Rassel B. Istoriya zapadnoy filosofiya. 2-ye izd.,-Novosibirsk: Izd-vo Novosib. un-ta, 1999.S.577